Lõimumine Eestis: viis erikoelist mustrit

Triin Vihalemm, Tartu Ülikooli kommunikatsiooniuuringute professor

Marianne Leppik, Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi doktorant

Eestikeelne sõna „lõimumine" tekitab seose lõime ja kangakudumisega. Artiklit pealkirjastades mõtlesimegi lõimumisest kui teatud sotsiaalsest kangast, mida hoiavad koos eri jämeduse ja tihedusega lõimed ehk ühiskonna sotsiomateriaalne struktuur.

Nii nagu kangas sünnib materjali, kuduja oskuste ja ideede koostoimel, nii annavad ka struktuursed eeldused ning indiviidi perekondlikud ja personaalsed ressursid koostoimes tema teadmiste-tõlgendustega erinevaid ühiskonnaga suhestumise ja toimuvate muutustega kohanemise viise. Venelaste ja teistest vähemusrahvustest Eesti elanike kohta on avaldatud küll palju analüüse, kuid ikkagi annavad avalikes seisukohavõttudes tooni polaarsed käsitlused, kus n-ö tubli venelase tunnuseks on eesti keele oskus ja poliitiline lojaalsus. Seevastu probleemsete venelaste tunnuseks on tõrksus eesti keele (omandamise), kodakondsuse ja eestikeelse meedia jälgimise vastu. Kui ideoloogilises mõttes võib selline lihtsustav esitusviis olla mõnikord õigustatud, siis poliitikate planeerimisel, mis peaks viima sotsiaalsele muutusele, ei ole sellest palju abi.

Tartu Ülikooli teadlaste tehtud analüüs Integratsiooni Monitooring 2011 raames tõi välja viis lõimumisviisi (Lauristin 2012, 198–203). Üldjoontes sama laadi tulemustele jõudis ka järgmisel aastal uuringut teinud Tallinna Ülikooli uurimisrühm (Kruusvall 2013, 8–13). Artikli eesmärk on kirjeldada neid lõimumisviise iseloomustavaid ning neid tõenäoliselt taastootvaid sotsio-materiaalseid keskkondi ning hüpoteetiliselt hinnata erinevate lõimumisviiside mõju Eesti ühiskonnas kulgevatele protsessidele. Selleks on kasutatud ühiskondliku osaluse aktiivsuse ja institutsionaliseerituse tunnuseid ning etnokultuurilise identiteedi ning eestistumise tunnuseid. Empiiriliseks aluseks on Marju Lauristini poolt Integratsiooni Monitooring 2011 raames välja töötatud lõimklastrite (Lauristin 2012) teisene analüüs. Teoreetilise tõlgenduse raamistiku moodustavad mitmete Eesti rahvusküsimust uurinud teadlaste pakutud selgitused ning Anthony Giddensi strukturatsiooniteooria (1984). Lõimumise ehk integratsiooniga seotud probleeme on akadeemilistes ja rakenduslikes uurimustes analüüsitud nii laiemas kui ka kitsamas tähenduses. Laiemas tähenduses vaadatakse protsesse pikemas perspektiivis, venelaste jt vähemusrahvuste kohanemisena rahvusriigi taasloomise ning suurte sotsiaal-majanduslike reformidega ühiskonnas. Kaudselt mõjutavad (vana)vanemate kohanemise probleemid ka nende (lapse)lapsi, kes on sündinud Eestis pärast nõukogude aega. Kohanemine on siin kompleksne protsess, mis haarab nii poliitilisi, majanduslikke ka kui kultuurilisi muutustega toimetuleku strateegiaid. Kitsamas tähenduses kasutatakse lõimumise terminit, et määratleda keelelis-etniliste vähemuste suhet Eesti riigi, eesti keele ja eestikeelse avalikkusega. See analüüs vaatleb lõimumist laiemas tähenduses, seostades analüüsitavaid klastreid ka sisserännupõlvkonnaga.

Analüüsi metodoloogiast

Integratsiooni rakenduslikuks hindamiseks on Euroopas kasutatud erinevaid meetodeid (vt nt Entzinger, Biezeveld 2003; Niessen, Schibel 2004). Kasutatakse valdkondlikku jaotust nagu õiguslik-poliitiline, majanduslik ja kultuuriline integratsioon. Valdkondlikust jaotusest lähtus näiteks „Eesti lõimumiskava 2008–2013". Sageli eristatakse ka struktuurset lõimumist (kodakondsus, töökoht, koolivalikud) ja individuaalset lõimumist (hoiakud, enesehinnang). Analüüs tugineb teoreetiliselt agendi ja struktuuri ning strukturatsiooni käsitlusele, mille esitas Briti sotsioloog Anthony Giddens (1984). Giddens käsitleb struktuuri indiviidi tegutsemise piiritleja ja võimaldajana, olles korraga nii vahend kui ka tagajärg. Seetõttu toimub indiviidide (igapäevaste) toimingute kaudu ka pidev ühiskonna struktuuri (ettekavatsemata) taasloomine, mis omakorda mõjutab indiviidi igapäevaseid praktikaid. Indiviidi võimet ühiskonna struktuuris toimetada kas passiivselt (järgides reegleid ja kasutades ressursse) või aktiivselt (luua uued reeglid, kujundada-jaotada ressursid ümber) nimetab Giddens agentsuseks. Väga lihtsustatult võib öelda, et pinged ja probleemid tekivad reeglite ja ressursside vastuolust. Ühiskonnas toimuvate muutustega kohanemine ja agentsus väljenduvad aga indiviidi suhestumises ümbritsevate võimalustega, ka vastuolude lahendamises reeglite ja ressursside vahel.

Empiirilises uuringus tekib küsimus, kuidas neid aspekte operatsionaliseerida. Analüüs pakub üht võimalust. Nagu eespool mainitud, siis empiirilise alusena rakendasime Integratsiooni Monitooringu 2011 raames Marju Lauristini kirjeldatud lõimklastreid autori loal. Klastrid moodustati kolme koondtunnuse põhjal, mis kirjeldavad: 1) poliitilist enesemääramist, 2) eesti keele oskust ja keelekasutust ning 3) osalemist avalikus elus ja kodanike kaasamist (vt Lauristin 2012, 194–207).

Vaadeldavad tunnused

Lõimklastrite teisene analüüs põhineb klasterrühmade akumuleeritud indekstunnuste võrdlemisel. Selleks eristasime nelja eridimensiooni iseloomustavad tunnused, võttes aluseks nii teooria kui ka varasemate uuringute tulemused. Nimetatud indekstunnuste koostis on kirjeldatud lisas 1.

Lisaks konstrueerisime kaks teineteist mittevälistavat koondtunnuste paari. Esimese paari moodustavad tugevasti ja nõrgalt institutsionaliseeritud agentsuse tunnused (vt lisa 1). Tunnustepaarist üks tunnus esindab tugevasti institutsionaliseeritud agentsust. See väljendub seoses tegevusi reeglistavate ja samal ajal võimaldavate institutsioonidega (kodakondsus, töökoht ning selle pakutavad võimalused), aga ka eri institutsioonide ja süsteemide usaldamisena (juhul kui süsteemi usaldatakse, siis seda tõenäoliselt ka kasutatakse oma probleemide lahendamiseks). Tunnustepaari teine tunnus väljendab nõrgalt institutsionaliseeritud agentsust. Viimatimainitu on väljendatud mitteformaliseeritud (kodaniku)aktiivsuse kaudu ehk seda esindab osalemine avalikes (poliitilistes) tegevustes, vabaühendustes, vabatahtlik töö jne.

Teise tunnustepaari moodustavad n-ö eestistumine ja etnokultuurilise identiteedi säilitamine. Eestistumine ehk Eesti-suunaline akulturatsioon kätkeb eesti keele kasutamist, eestlaste olemasolu tutvusringkonnas, eestlastega suhtlemist, valmisolekut eestikeelseks hariduseks, koostööks eestlastega jne. Etnokultuurilise identiteedi säilitamine väljendub aga oma rahvusrühmaga seotuses ning etnokultuurilist identiteeti taastootvates praktikates. Sinna alla kuuluvad rahvuskultuuride seltside tegevustes osalemine, rahvuslike tähtpäevade tähistamine, enesemääratlemine etnilise päritolu, kultuuri ja keele kaudu (vt lisa 1).

Võrreldes lõimklastreid nende nelja tunnuse lõikes on võimalik öelda, kuivõrd on need lõimumisviisid institutsionaalsete võimaluste kujundamisega suunatavad ning kas etnokultuuriline identiteet ja eestistumine on teineteist allutavad või saavad eksisteerida ka harmoonias?

Klasterrühmade võrdluse alused

Rühmade võrdlemiseks kasutasime koondtunnuste sageduste normaaljaotustest lähtuvalt kolme sagedusjaotust: tunnus on nõrgalt esindatud, keskmiselt esindatud või tugevalt esindatud. Klasterrühmade võrdlemisel kõrvutasime nende vastajate osakaalu, kelle puhul see koondindekstunnus oli avaldunud väga tugevasti või keskmisel tasemel. Oleme teadlikud, et metoodikasse on sisse programmeeritud teatud võimendus, kuna osa dimensioone moodustavad tunnused kattuvad klastreanalüüsil juba kasutatud tunnustega (märgitud kursiivis lisas 1). Mõningatel juhtudel on üks ja sama tunnus ka kahe dimensiooni koostises, kuna seda ei ole võimalik üheselt tõlgendada (näiteks osalus kodanikuühendustes võib viidata nii institutsionaalselt hästi orkestreeritud kui ka rohujuuretasandi aktivismile). Me ei pidanud võimalikuks ega vajalikuks neid tunnuseid analüüsist välja jätta, kuna need on sisuliselt olulised ning võimendusest tekkinud viga avaldub kõigis klastrites. Seega tuleb mudelite tõlgendamisel arvesse võtta, et Eesti kodakondsuse omamine ning eesti keele valdamine on moodustatud klastritega tugevas positiivses korrelatsioonis (statistilises sõltuvuses). Samas, meie eesmärk oli võrrelda klastreid omavahel, kasutades koondtunnuseid klastreid eristava abivahendina, mitte iseseisva väärtusena.

Võrdlus põlvkondade ja piirkonna alusel

Lisaks klastrite omavahelisele võrdlusele oleme analüüsinud ka nendesse kuulumise seoseid sotsiaal-demograafiliste, paiknemise, sisserännutausta tunnustega. Eesti immigrantrahvastiku võib jagada kolmeks põlvkonnaks: esimeseks, teiseks ja kolmandaks (vt joonis 1). Praegu annab veel tooni esimene põlvkond (väljaspool Eestit sündinud), kes on kõige kehvema keeleoskusega (37% oskab eesti keelt). Teise, Eestis sündinute põlvkonna ja kolmanda põlvkonna (kelle vanemad on Eestis sündinud) keeleoskus on veidi parem (keeleoskajaid 57%). Kui esimesest põlvkonnast rohkem kui kolmandik (38%) omab Venemaa kodakondsust, teise põlvkonna moodustavad valdavalt Eesti kodakondsed (53%), ent ligi kolmandik (29%) neist on jätnud ka oma kodakondsuse määratlemata. Eelduspäraselt võiks kolmas sisserännupõlvkond olla valdavalt Eesti kodakondsusega, ent tegelikult on Eesti kodakondseid natuke enam kui kaks

kolmandikku (68%) ning ligi viiendik (19%) ei ole kodakondsust valinud.
Teine oluline struktuurne tegur, mis Eestis lõimumismustreid mõjutab, on piirkond elik küsimus, kas eluja/või töökohas on ülekaalus teised sisserännanud või põliselanikud? Sellest lähtuvalt kasutasime kolmest paiknemistunnust: Tallinn (kus eestlaste jt rahvuste osakaal on enam-vähem pooleks), Ida-Virumaa linnad (kus immigrantrahvastik on enamuses) ning muu Eesti (kus sisserännanud on alaesindatud).

Joonis 1. Sisserännnupõlvkondade osakaal Eestis

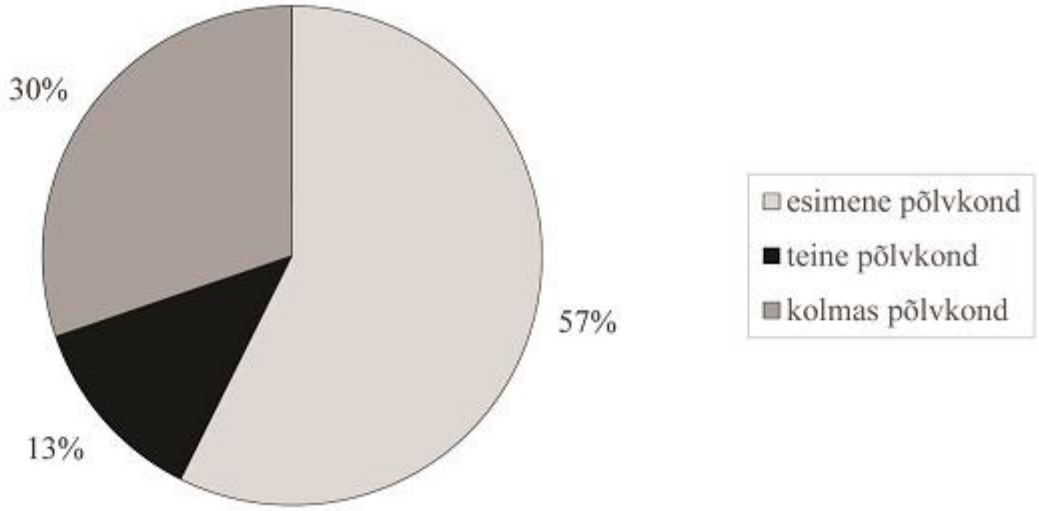

Klastrisse kuulumine

Ühte või teise klastrisse kuulumise prognoosimiseks tegime binaarse logistilise regressioonanalüüsi. See võimaldab hinnata mitme sõltumatu tunnuse mõju (ühele) uuritavale tunnusele. Iga mudelisse kaasatud sõltumatu tunnuse puhul selgub selle mõju sihtrühma kuulumise tõenäosusele. Regressioonanalüüsis olid klastrid sõltuvateks tunnusteks. Kuulumine vastavasse klastrisse on kodeeritud väärtuseks 1. Tegemist on binaarse tunnusega, kus võrdlevaks rühmaks on klastrisse mittekuulumine, väärtusega 0. Mudelite tõlgendamisel kasutasime suhtelise tõenäosuse mõistet – see tähendab, et uurisime sündmuse (praegusel juhul rühma kuulumise) toimumise võimalust sündmuse mittetoimumise seisukohast. Logistilise regressiooni korral ei pea prognoositava muutuja jaotus olema normaaljaotusele lähedane ega seos lineaarne, analüüsi kaasatavad tunnused ei pea olema diskreetsed, st tegu võib olla mitmete eri tüüpi tunnuste kombinatsioonidega.

Sõltumatute tunnustena kaasasime taustatunnustena soo ja vanuse, struktuursete teguritena sisserännupõlvkonna, elukoha, sotsiaalse staatuse, hariduse ning riigispetsiifilise kapitali näitajatena eesti keele oskuse ning kodakondsuse.

Teise mudeli koostamisel oli eesmärk hinnata kultuurilist identiteeti ja sotsiaalseid suhteid väljendavate tunnuste olulisust nagu religioossus, etnilise identiteedi

tugevus, erinevat päritolu meediakanalite olulisus ning kontaktid eestlastega, ühe või teise lõimumisviisi komponendina.

Tulemused: lõimumismustrite iseloomustus

Lõimklastrite võrdlev iseloomustus nelja koondtunnuse kaupa – institutsionaliseeritud sidusus ja osalus, "rohujuuretasandi" (kodaniku)aktiivsus, etnokultuuriline identiteet ning eestistumine – on toodud joonisel 2. Mõningaid klastrite hoiakuid ja praktikaid iseloomustavad täiendavalt tabelid 1 ja 2. Klastrite kirjeldav analüüs ja regressioonimudelid on toodud vastavalt lisades 2, 3 ja 4.

Tugev sidustatus ja eestistumine

I klaster esindab sisserännuriikides suhteliselt universaalset **individuaalse kohanemise mustrit** riigi või/ja turu kehtestatud poliitiliste ja majanduslike nõuetega, mis võib viia ka etnokultuurilise assimileerumiseni. Seda mustrit iseloomustab teiste mustritega võrreldes tugev institutsionaalne sidustatus ja orientatsioon kontaktideks teiste rahvuste ning kultuuridega, mis konkreetsel juhul avaldub rühmadest kõige tugevama näitajana n-ö eestistumise teljel (vt joonis 2). Tugev institutsionaalne sidustatus väljendub niihästi poliitika valdkonnas (Eesti kodakondsus, aktiivne valimistel osalemine, erakondade tundmine), kui ka tööturul (kindel töökoht ka majanduskriisi tingimustes, täienduskoolitused), samuti haridusse investeerimise oluliseks pidamine ning keskmisest suurem usaldus ühiskondlike institutsioonide (nt Riigikogu, erakonnad) ning süsteemide (nt kohtusüsteem, haridussüsteem) vastu. Selle lõimumismustri puhul on tõenäoline, et enda ambitsioonide realiseerimisel lähtutakse eeskätt olemasolevatest institutsionaalsetest reeglitest ja võimalustest, st individuaalsete kohanejate agentsus on eeskätt olemasolevaid ressursse ja reegleid ärakasutav, mitte neid muutev. Muutus ühiskonnas võib toimida seeläbi, et antud lõimumisviisi järgivate indiviidide hulk saavutab teatud murdepunkti, näiteks hääletades valijatena teatud erakonna poolt. Samas, antud lõimumismustri puhul on suhteliselt kõrge ka „rohujuuretasandi" agentsus, mis viitab võimalusele, et indiviidide jaoks kriitilises olukorras võidakse rakendada ka uusi, institutsioonide jaoks ootamatuid viise oma vajaduste eest seismiseks.

Joonis 2. Lõimumismustrite võrdlev iseloomustus nende agentsuse institutsionaliseerituse, etnokultuurilise identiteedi tugevuse ja eestistumise järgi

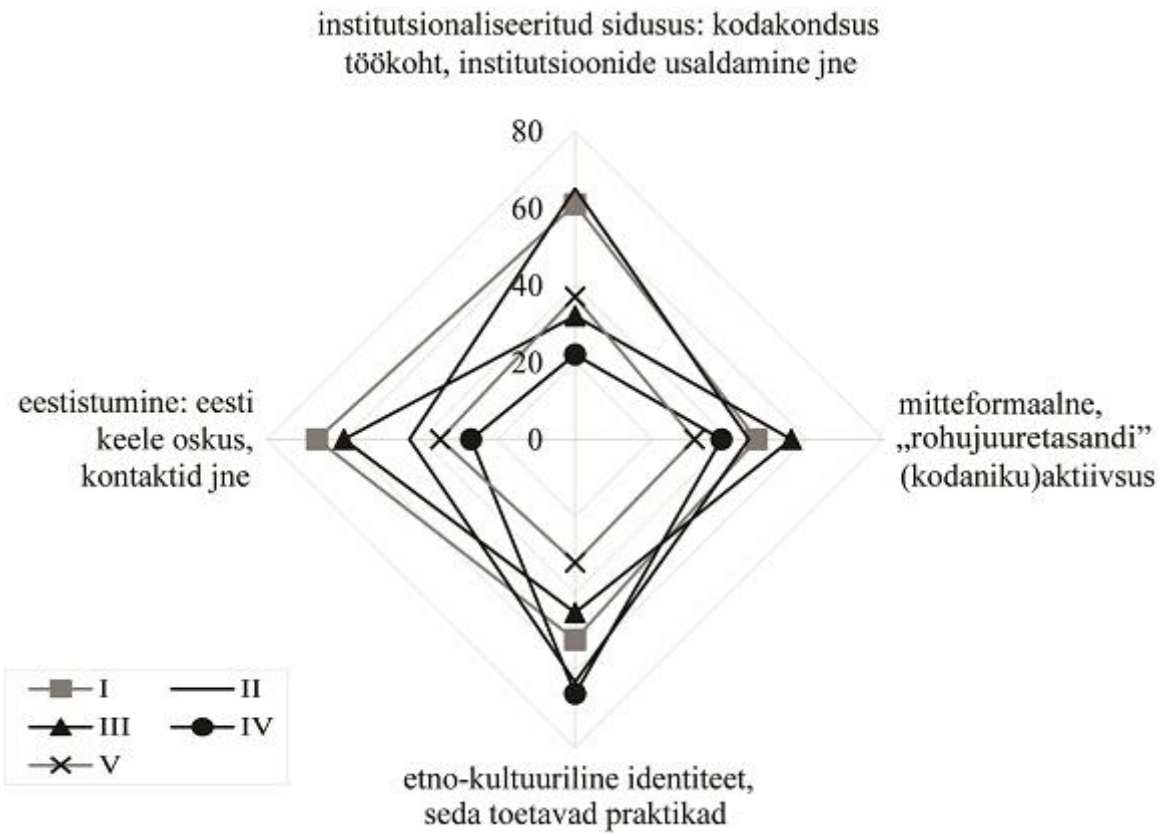

Etnokultuuriline identiteet on individuaalse kohanemise puhul teiste lõimumismustritega võrreldes küll keskmisel positsioonil (vt joonis 2), kuid pigem individuaalse tunnetuse ja praktikate tasandil. Kui näiteks venekeelsete noorte haridusväljavaated on venekeelset elanikkonda ühendavaks huviks, siis suur osa I lõimklastrisse kuulujatest arvab, et vene noortele on Eestis kvaliteetne haridus kättesaadav ning ebavõrdust võrreldes Eesti noortega ei ole. Nende hariduslikud strateegiad (nt oma lastele) on keskmisest sagedamini seotud eestikeelse õppega, keelekümblusõppega ja/või segarühmade ja -klassidega. I klastrisse kuulujad on küll orienteeritud venekeelset elanikkonda puudutavate probleemide avaliku arutelu jälgimisele, kuid iga teine neist ei pea näiteks venekeelse teleprogrammi loomist vajalikuks (vt tabel 1). Regressioonanalüüs (vt lisa 4) näitab, et eesti keele vaba valdamine, eestikeelse meedia oluliseks infoallikaks pidamine ning kontaktid eestlastega on tegurid, mis ennustavad individuaalset kohanemismustrit. I klastrisse kuulujad on keskmisega võrreldes sagedamini kõrgharidusega ning töötavad valgekraede ametikohtadel (vt lisa 2). Piltlikult öeldes on need inimesed riigi nõudmistele vastamiseks investeerinud oma isiklikke ressursse, et ühiskonna kõrgematesse kihtidesse jõuda ja kollektiivne rühma huvide eest seismine neid ei köida. Seda lõimumismustrit on Eesti riikliku lõimumiskava eri redaktsioonides ideaaliks peetud, sest see tugineb individuaalsetele õigustele ja valikutele.

Tabel 1. Meediaalased hoiakud lõimklastrites

Vastajate osakaal, 100% = kogu lõimklaster	**vastav**	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Kui ühel telekanalil toimub vaidlus Eesti venekeelsete koolide olukorra ja tuleviku üle ja teisel kanalil film tuntud näitlejate osavõtul, siis kumba Te eelistate?	(pigem) filmi	42	36	50	38	39
	(pigem) vaidlust	48	52	43	50	38
	ei kumbagi/ ei oska öelda	10	12	7	12	23
Kui ETV eestikeelsetes arutlussaadetes osaleksid venekeelse elanikkonna arvamusliidrid, kas oleksite sellest huvitatud, kas vaataksite neid saateid?	kindlasti mitte/ ei oska öelda	17	12	27	13	29
	võib-olla/ arvatavasti küll	83	88	73	87	71
Kas Eesti venekeelne elanikkond vajab eraldi venekeelset programmi Eesti Televisioonis?	(pigem) ei vaja/ ei oska öelda	48	28	44	24	47
	(pigem) vajab	52	72	56	76	53
Kas tunnete uhkust või heameelt, kui eestikeelses meedias on tunnustatud venekeelse taustaga sportlasi, muusikuid, teadlasi jne?	ma ei pööra sellele tähelepanu/ ei oska öelda	19	7	24	19	40
	mõnikord	19	17	47	25	21
	sageli	62	76	29	56	39
Kui Raadio 4 ja PBK on mõnes küsimuses vastukäivatel seisukohtadel, siis kumba Te rohkem usaldate?	(pigem) PBK	42	50	60	56	37
	(pigem) Raadio 4	24	23	25	17	20
	ei oska öelda	34	27	15	27	43

1990. aastate alguses püstitas kohapeal uuringuid teinud USA sotsioloog David Laitin hüpoteesi, et Eestis võib tekkida konkureeriv assimilatsioon: „Kui kõik vene keelt rääkivad inimesed tunnevad, et kõik teised jäävad venekeelseks, ei näe nad eesti keele õppimiseks erilist vajadust. Aga kui nad kardavad, et paljud teised on juba uue keelekasutuse korraga kohanemas, õppides eesti keelt, tunnevad nad survet keele omandamise kaskaadiga ühineda." (Laitin 1998, 25). Praegu võib öelda, et kaskaadiefekti ei tekkinud, vaid eristus üks segment venekeelse elanikkonna üldkogumis. Regressioonanalüüsis sisserännupõlvkondi võrreldes ilmneb, et individuaalse kohanemise strateegia on olnud iseloomulikum esimesele ja kolmandale sisserännupõlvkonnale (vt lisa 2) ning just kolmandasse sisserännupõlvkonda kuulumine suurendab tõenäosust järgida seda lõimumismustrit. Põlvkonnast veelgi olulisemat rolli selle kohanemisviisi realiseerumisel mängib elukoha etnilis-keeleline kompositsioon: suurema venekeelse elanikkonna osakaaluga piirkondades Tallinnas ja Ida-Viru linnades on individuaalse kohanemise mustri realiseerumine palju vähem tõenäoline kui muudes Eesti piirkondades, kus eestlased on ülekaalus (vt lisa 2 ja 3). Individuaalse kohanemise mustrit soodustab struktuursetest teguritest veel kõrgharidus, samas ei ole seost valgekrae staatusega. Ka teised analüüsid (Leppik, Vihalemm, ilmumas)

näitavad, et kahel esimesel siirdekümnendil ei ole eesti keele oskus taganud mitte-eestlastele kõrgemat tööturumobiilsust, pigem vastupidi. See võib olla seletatav tööturu ümberstruktureerumisega Nõukogude majandussüsteemilt turumajandusele üleminekul, tööturuoskuste ja -teadmiste ümberorienteerimise probleemide, aga ka tööandjate umbusuga mitte-eestlaste värbamisel. See olukord võib muutuda, sest regressioonanalüüs viitab, et praegune haridussüsteem toetab individuaalset kohanemismustrit – õppurite puhul on individuaalse kohanemise stsenaarium ligi kolm korda tõenäolisem kui mittetöötavate hulgas (vt lisa 3). Üldiselt nõuab individuaalne kohanemine küllalt head keeleoskust, mistõttu selle realiseerumine etniliselt segregeerunud piirkondades ja tööturul on raskendatud. Inimeste liikuvus ja haridussüsteem saavad seda lõimumisviisi siiski tasahaaval juurde toota. Haridussüsteemi toetavaid meetmeid on palju ning erinevaid, kuigi ilmselt ikka mitte piisavalt. Inimeste liikumisi pelgalt poliitikavahenditega suunata on keerukam, see vajab ka tööturu ümberstruktureerumist.

Kodaniku-ja etnokultuurilise identiteedi harmoonia

II klastrit iseloomustab kõrge institutsionaalselt toetatud agentsus ning tugev etnokultuuriline identiteet (vt joonis 2). See märgib sotsiaal-majanduslikult veidi vähem edukama, kuid kollektiivsete identiteetide mõttes rikkama ja harmoonilisema kohanemise viisi, mille puhul uus poliitiline identiteet ja etnokultuuriline identiteet (vt lisa 4) on mõlemad tugevalt arenenud. Selline **kodaniku- ja etnilises dimensioonis harmooniline lõimumine** võiks olla teoreetiliselt enam omane noorele põlvkonnale, kes on kasvanud üles Eesti Vabariigis. Empiiriline analüüs näitab aga, et nimetatud kohanemismuster on omasem hoopis vanemale vanusrühmale (lisa 2) ning enamik selle klastrerrühma liikmetest on üles kasvanud hoopis nõukogude ühiskonnas. 1990. aastate algul Baltimaade rahvussuhteid analüüsinud politoloog Neil Melvin püstitas „baltiseerumise" teesi, mille kohaselt oli osa nõukogude ajal sisserännanuist arendanud välja kohaliku kollektiivse eneseteadvuse, mis põhines eeskätt kohaliku elustiili kõrgel väärtustamisel ning kohalikel suhtlusvõrgustikel (Melvin 1995). See juba nõukogude ajal tekkinud kohalik identiteet võis ka luua aluse kodanikuidentiteedi ümberkujunemiseks, nii et end varem Nõukogude kodanikena identifitseerinud inimesed hakkasid end määratlema Eesti Vabariigi kodanikena, sellist asjade arengut igati loomulikuks pidades (Vihalemm 2002). Nende inimeste hoiakud on lähedased Russell Daltoni kontseptualiseeritud „kohusetundlike kodanike" (*duty citizens*) omadele – kodanikuks olek tähendab eeskätt kohustust käia valimas ning täita avalikke norme ja reegleid (Dalton 2008, 80–84). Regressioonanalüüs näitab, et Eesti kodakondsuse omamine koos valdavalt passiivse eesti keele oskusega on tugeva klastrisse kuulumist ennustava jõuga (lisa 3). See tähendab, et II klastri liikmetel on küll I klastriga võrreldes palju kehvem eesti keele oskus, mis tuleneb ilmselt nii vanemast east kui ka elamisest venekeelsetes piirkondades, kuid nad on poliitilises mõttes väga hästi lõimunud. Kõrghariduse puhul on see kohanemisviis tõenäolisem kui madalamatel haridustasemetel (vt lisad 2 ja 3). Seega uue kodanikuidentiteedi kui etnokultuurilise identiteedi harmooniline ülesehitus pärast Nõukogude Liidu lagunemist ja Eesti Vabariigi taasloomet ei toimunud lihtsalt asendusena, vaid on nõudnud muutuste mõtestamiseks ka hariduslikku ressurssi. Ka religioossus on ainukesena selle lõimumisviisi puhul statistiliselt olulise seosega.

Erinevalt individuaalset kohanemist tähistava I klastri liikmetest, lähevad II klastri liikmetele kohaliku venekeelse elanikkonna kvaliteetse hariduse probleemid väga korda ning nende hinnangud praegustele võimalustele on kriitilisemad kui I klastri liikmetel. Eestikeelne meedia on neil halva eesti keele oskuse tõttu infoallikana väheoluline, samas kohalik venekeelne meedia on aga oluline (vt lisa 3). Tabelist 1 nähtub, et selle rühma jaoks on kohalike vene taustaga inimeste tunnustamine ja arutelusaadetesse kutsumine oluline, samuti kohalik venekeelne teleprogramm. See rühm esindab lõimumismustrit, mis saaks kõige enam kasu mitmekultuurilisuse ideedest kantud poliitikast: struktuursetest ning kollektiivsetest lahendustest, mis suurendaksid nende osalemise võimalusi Eesti ühiskonnas. Paraku selle lõimumismustri esinemise tõenäosus vanuse nooredes üha väheneb (vt lisa 3).

Kriitiline aktivism

III klaster esindab kohanemisviisi, kus eestistumine, mida iseloomustab hea eesti keele oskus ja kontaktid eestlastega, kombineerub nõrga institutsionaalse sidustatuse ja tugeva mitteformaalse kodanikuaktiivsusega (vt joonis 2). III klastrisse kuulujate seas on suur osakaal määratlemata kodakondsusega inimesi, kes Riigikogu valimistel osaleda ei saa. Samal ajal on nende seas ka kohalikel valimistel osaluse aktiivsus väike ning väga suur poliitiliste jt institutsioonide umbusaldajate osakaal. Tabel 2 toob välja, et III klastri liikmete osalusaktiivsus mitteformaalsetes poliitilistes aktsioonides on palju suurem teistesse klastritesse kuulujate aktiivsusest. Keskmisest sagedasem on ka III klastri liikmete osalus vabaühendustes, vabatahtliku töö tegemise kogemus ning osavõtt erinevatest avalikest aktsioonidest talgutest kontsertideni. Kui seoses II klastriga mainisime eelnevalt Russell Daltoni „kohusetundlikke kodanikke", kes mõtestavad kodanikuks-olemist eeskätt kohuse täitmise kaudu, siis III klastri osaluspraktikad on lähedased uurija kirjeldatud „kaasatud kodanike" (*engaged citizens*) praktikatele, kes näevad kodanikuks-olemist eeskätt kindlate ideede ja algatuste aktiivse toetamise, alternatiivse poliitilise aktiivsuse ja vabatahtlikkuse kaudu ning ei pea osalust valimistel jt esindusdemokraatia vorme olulisteks (Dalton 2008, 80–84). Dalton ja ka paljud teised noorte poliitilist osalust uurinud teadlased on seostanud seda põlvkonnavahetusega ning demokraatliku osaluskultuuri laialdasema muutusega. Kuna III klastri liikmed jälgivad aktiivselt ka Lääne meediakanaleid ning suhtlevad sotsiaalvõrgustikes, siis on tõenäoline, et nende poliitiline sotsialiseerumine on mõjutatud ka üldisematest rahvusvahelistest arengutest.

Tabel 2. Mitteformaalne poliitiline aktiivsus lõimklastrites

Vastajate osakaal, 100% = kogu vastav lõimklaster	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
... on osalenud avalikel poliitilistel koosolekutel, miitingutel	5	7	74	2,5	2
... on andnud allkirja üleskutsele, protestikampaaniale, petitsioonile	8	13	69	5,5	1
... on avaldanud arvamust internetis poliitilistel teemadel toimunud vaidlustel – kirjutanud artikli, kommentaari	4,5	8	67	4,5	5

... on ühinenud mõne poliitilise protestivõi toetuskampaaniaga sotsiaalvõrgustikes	2,5	7	49	2,5	3
... on võtnud osa demonstratsioonist, piketist	1,5	5	49	3	2

Vene noori uurinud Gerli Nimmerfeldt on kirjeldanud vene noorte seas levivat protestivõi reaktiivset enesemääratlemist ning seostanud selle kujunemist assimilatiivse surve tajumisega (Nimmerfeldt 2011). Võimalik, et assimilatiivse surve tajumine tekitab ohutunnet ja protesti ka neis, kes on eesti keele omandanud, suhtlevad eestlastega ning jälgivad eestikeelset meediat, nagu III klastrisse kuulujad teevad (vt lisa 2). Samas näitab analüüs, et III klastrisse kuulujate kodanikuidentiteet ja etnokultuuriline identiteet on madal (vt lisa 2 ja 3), neid iseloomustavad mitmikidentiteedid, nõrk territoriaalne seotus ning suur väljarännusoov. Nende jaoks ei ole kohaliku venekeelse elanikkonna esindatus meedias ja avalikus diskussioonis eriti oluline ning nad on sagedamini ükskõiksed kohaliku venekeelse info kättesaadavuse suhtes (tabel 1). Eestikeelsete massimeedia kanalite olulisus infoallikatena on just antud lõimumismustri realiseerumise tõenäosust suurendav tegur. Samas on III klastri liikmed kogenud vahetult või massimeedia vahendusel etnilisi konflikte teistest klastritest sagedamini. Nii et paljudiskuteeritud probleem eestikeelsete meediakanalite vähesest mõjust venekeelse auditooriumi seas kui kriitiliste arusaamade põhjustajast on liiga lihtsustav. Vastupidi – eestikeelse meedia tarbimise suurenemisega võib suureneda ka kriitiline tänavaja internetiaktivism. Seega, eestikeelse meediasisu loojail tuleks senisest selgemini teadvustada, et üks osa nende auditooriumist pole etnilised eestlased. See soovitus pole mõeldud arvamusevabaduse piiramiseks. See põhineb pigem tähelepanekul, et eestlased on harjunud olukorraga, et nende omavahel suheldes mitte-eestlased nagunii millestki aru ei saa, ning kipuvad teinekord olema tahtmatult hooletud. III klastrisse kuuluv tänavaja võrgustikuaktivisti tüüp on üsna kriitiline niihästi Eesti rahvuspoliitika kui ka Venemaa kaasmaalaste poliitika suhtes ning esitab sagedamini küsimusi selle kohta, kes teeb otsuseid ning kes millegi eest maksab. Näiteks teiste klastritega võrreldes teavad just III klastri liikmed sagedamini, et PBK ei ole Baltimaade avalik-õiguslik kanal ning oskavad selle omandivormi (enamvähem) õigesti määratleda (vt tabel 1).

Elukohapiirkondadest on selle lõimumismustri tõenäolisimaks kohaks Tallinn ja vähem tõenäolisem koht Ida-Viru linnad. Sotsiaalse staatuse rühmadest on just valgekraed kõige tõenäolisemad kriitilise aktivismi kandjad (vt lisa 2 ja 3).

Seoses III klastri **kriitilise aktivisimi lõimumismustriga** jagab Eesti teatud mõttes teiste Euroopa riikide probleemi, kuidas suhelda rändetaustaga noortega, kes on kriitilisemad ja protestimeelsemad kui nende (vana)vanemad (nt Haddad, Baltz 2006), mis kohati on viinud ka vandaalitsemisteni Pariisis, Stockholmis jm. Samas viitab regressioonanalüüs, et just kuulumine teise sisserännupõlvkonda ennustab selle lõimumisviisi realiseerumist, samas kui kolmanda põlvkonna pealetulekuga võib suureneda pigem individuaalse kohanemise lõimumisviis, mida analüüsis esindab I klaster (vt lisa 3). Siiski ei maksa jääda lootma pelgalt põlvkonnavahetusele, sest praegused lõimumismustrid võivad aja jooksul ka muutuda. Seetõttu ei tohiks analüüsist tulenevaid tõenäosusi tõlgendada kui

sirgeid rööpaid, mis teatud tulemuseni viivad, vaid kui kaasmõjutavaid tegureid, mis omavahel kombineerudes võivad viia ka uute seisunditeni.

Etniseerumine või diasporaastumine?

IV klastri liikmed on võrreldes teistega institutsionaalselt kõige nõrgemini sidustatud ning väga piiratud eesti keele oskuste ja kontaktidega (vt joonis 2). Seda lõimumismustrit iseloomustab muutustega kohanemine ja ühiskonnaga **sidustumine etno-kultuurilise kogukonna kaudu**. IV klaster esindab kõige selgemini siirdeperioodil kulgenud **etniseerumist**, mida on kirjeldatud ka teistes maades sisserännanute sotsiaalse sidustumise viisina (vt Faist 1994; Holst 2012; Kosmarskaja 2002). Selle käigus hakkavad sisserännanud pöörama rohkem tähelepanu oma etnilisele päritolule ning ehitavad uuel asukohamaal sotsiaalsed suhted rahvuskaaslastega. Eestis olid inimesed paigal, sageli ei muutunud ka nende suhtlusmustrid, küll aga toimus vaimne muutus – olles end varem samastanud nõukogude inimestega, hakati nüüd teadvustama oma rahvuslikku kuuluvust venelastena, ukrainlastena jt. Selles rühmas on etnokultuuriline identiteet kõige tugevam (Vihalemm 2012, vt ka lisa 2 ja 4), suur osa klastri liikmetest omab Venemaa kodakondsust ning jälgib peaaegu eranditult Venemaa telekanaleid ja tähistab vene rahvuspühasid ning Vene Föderatsiooni riiklikke tähtpäevi. Selles klastris on Venemaa meedia olulisus infoallikana, eestlaste seas kontaktide mitteomamine ja Vene kodakondsus kõige suurema ennustusjõuga (vt lisa 2 ja 4). Kas siis ei võiks seda nimetada hoopis diasporaaks, kelle poliitilise ja kultuurilise truuduse kese asub väljaspool Eestit? Tuleb arvestada, et ajal, mil see identiteedija lõimumismuster välja kujunes ehk 1990-ndate teises pooles erines Venemaa ideoloogia praegusest. Avalikkuses ringlesid sel ajal palju mitmekesisemad sõnumid (vt nt Stoliarov 2003), mida impeeriumimeelsed poliitikud on nimetanud ka ideoloogiliseks peataolekuks. See ideoloogiline üldseisund nõrgendas ka emamaapoolseid diasporaasõnumeid väljarännanud venelaste jaoks. Tõenäoliselt nii see asjaolu kui ka eestlaste endi keele ja kultuuri keskne identiteediloome muster (Vihalemm 2007) on kaasmõjutavad tegurid identiteediloome viisis, kus venelased jt venekeelsed samastavad end etnokultuurilise, eeskätt keelelise, kohaliku vähemusrühmana, kasutades kesksete grupiväärtuste kaitsele suunatud vähemusidentiteedi konstruktsiooni (vt Castells 1997). Samas on võimalik, et aja jooksul, Venemaa propaganda mõjul kujuneb praegune **etnilise vähemusena lõimumise muster** siiski diasporaaliseks lõimumismustriks, mille tähenduslikult oluline kese on Venemaal, mitte kohalikus vähemuskogukonnas. IV klaster on kõige enam valmis muutma oma kultuurilise eristumise kollektiivseks ressursiks ja nõudma erikohtlemist hariduses, meediapoliitikas ja mujal. Nende meediaga seonduvad hoiakud näitavad, et venekeelse vähemuse esindatus avalikus diskussioonis on neile väga oluline (vt tabel 1). Kuigi IV klastrisse kuulujate vanusprofiil (vt lisa 29 näitab vanemate inimeste ülekaalu, sedastab regressioonanalüüs, et noorte, 19–25-aastaste seas võiks see realiseeruda ligi kaks korda suurema tõenäosusega kui vanemas vanusrühmas (vt lisa 3). Tõnäosus on suurem nende (noorte) puhul, kes elavad etniliselt segregeerunud piirkonnas ning on tööhõivest väljas (vt lisa 2). Seega, erinevalt nt harmoonilise kodaniku ja etnilise identiteedi mustrist, mida esindab II klaster, on etniseerumise mustril suurem taastootmise potentsiaal ka

noorte seas, kes on formaalharidusest väljas ning elavad etniliselt segregeerunud piirkondades.

Pragmaatiline lõimumine

IV klaster esindab nõrka sotsiaalset sidustumist niihästi poliitilises, majanduslikus kui ka kultuurilises dimensioonis. Neil on ka väga nõrk etnokultuuriline identiteet (vt lisa 3). Omamata Eesti kodakondsust, ei ole selle klastri liikmed võtnud ka Vene kodakondsust, vaid on rahuldunud määratlemata kodakondsuse ehk halli passiga. Erinevalt näiteks IV klastrist on nad venekeelse massimeedia, vene vähemuse haridust ja kultuurilisi vajadusi puudutavate küsimuste suhtes pigem ükskõiksed kui rahulolematud. Üldse on nii eestikeelne kui ka Venemaa meedia selle klastri liikmete jaoks väheolulised (vt lisa 2 ja 4). Samal ajal tuli selle klastri puhul eristuva tunnusena esile seos eluga rahuloluga (lisa 2 ja 4). Mõtteviis, et vähemusrühma kodanikuõigused on ühiskonnas tagatud esmajoones sotsiaalsete õiguste ja garantiide kaudu, on üsna vana (vt nt Marshall 1964). **Pragmaatilise lõimumise mustrit** oleme teadlikult nimetanud ikkagi lõimumise mustriks, sest Giddensi strukturatsioonikäsitlusest lähtuvalt võib öelda, et kuigi nende sotsiaalseid praktikaid kujundab pigem olemasolevate reeglite ja ressursside passiivne kasutamine, saavad nad olude muutustega siiski hakkama ja nende seas on eluga rahulolevaid veidi rohkem kui näiteks IV klastris. Avalikus arutelus osalemise vastu on nad sageli ükskõiksed (vt tabel 1), laskmata end kaasa haarata. Ilmselt seetõttu on nad ka võimelised oma elu korraldama, ilma et tekiks suuri pingeid tajutud avalike reeglite ja isiklike võimaluste vahel. See lõimumisviis on iseloomulik just suurema eestlaste osakaaluga piirkondadele, mitte Tallinnale ja Ida-Viru linnadele (lisa 2). Madal haridustase ja halb eesti keele oskus suurendavad selle lõimumismustri esinemistõenäosust (lisa 2 ja 3). Selline kohanemisviis on iseloomulik keskkonnale, kus edukas olemiseks tuleb omada riigispetsiifilist kapitali, kuid vähesed hariduslikud ja sotsiaalsed ressursid ei võimalda seda koguda ning pole ka soodsat pinnast etnokultuurilise vähemusidentiteedi tekkimiseks teatava kompensatsioonina.

Kokkuvõtteks

Üldiselt võib öelda, et rahvuslike poliitikate, (töö)turul toimuvate protsesside ja Eesti ühiskonna üldise n-ö absorbeerimisvõime koosmõjul on lõimumisprotsessid Eesti ühiskonna üldise turvalisuse seisukohalt n-ö soovitud suunas kulgenud igal kolmandal juhul: I ja II klastri lõimumismustrid, mis haaravad kokku veidi rohkem kui kolmandikku venekeelsest elanikkonnast. Neid protsesse on toetanud elukoht väljaspool etnilisi kontsentratsioonialasid (I klastri puhul) ning tõenäoliselt ka tugev kohalik ja üldisem tsiviilidentiteet (II klastri puhul). Peamiselt eestlastega asustatud piirkondades on passiivseks kohanemisvõimaluseks olnud ka pragmaatiline lõimumine, mis väljendub väheses institutsionaliseeritud ja ka mitteformaalses osaluses ning eemalehoidmises avalikest diskussioonidest, mida ei maksa automaatselt tõlgendada vaenulikkusena Eesti ühiskonna suhtes (V klaster).

Keelekasutuse ja suhtluse mõttes eestistumine võib olla ka problemaatiline. Noorematele sisserännupõlvkondadele on omane kriitiline ja kõrge

mitteformaalse agentsusega lõimumismuster (III klaster). Koos etniseerumise ehk kohaliku etnokultuurilise kogukonna kaudu lõimumise viisiga (IV klaster) haaravad Eesti ühiskonna ja poliitikate suhtes kriitilisemad ja vastanduvamad lõimumismustrid veidi üle kolmandiku Eesti venekeelsest elanikkonnast. Tulevikus võib kodanikuja etnilise dimensiooni harmooniline lõimumismuster (II klaster) järk-järgult kaduda. Rühm, mis praegu on üsna hästi vastuvõetav nii eestlastele kui ka tugeva etnokultuurilise identiteediga venelastele, jääb järk-järgult vanemaks ning kaob ühiskondlikult areenilt. Seega kaob ka võrdlemisi harmooniline identiteedialternatiiv, n-ö elav eeskuju nooremate põlvkondade jaoks ning uurijate (Nimmerfeldt 2011) esiletoodud assimileerumissurve tunnetus võib tugevneda ning suunata vähem harmooniliste lõimumisviiside juurde. Ülejäänud neljal lõimumismustril on olemas neid taastootvad struktuursed tingimused ehk metafoorselt väljendudes, „lõimed“, millel nad edasi kujuneda saavad. Toome need väga üldistatud ja mõnevõrra ka lihtsustatud kujul välja.

Haridussüsteemi roll teatud lõimumismustrite soodustamises on väga oluline. Analüüsiandmed viitavad, et ühelt poolt kaasneb õppuri staatusega suurem tõenäosus järgida individuaalse kohanemise mustrit (st kuuluda I klastrisse), teisalt aga ka pragmaatilise kohanemise muster (kuulumine V klastrisse). Kahtlemata on mõjutegureid ka väljaspool haridussüsteemi, kuid siiski tekib kriitilisi küsimusi koolis pakutava kodanikuhariduse kohta, kuna just õpilasi iseloomustavad kohanemisviisid, mille puhul on nii kodanikuidentiteet kui ka etnokultuuriline identiteet pigem nõrgad. Üldiselt on aga venekeelsete noorte seas küllaltki kõrge tõenäosusega ka etniseerumise muster (IV klaster), eriti juhul kui noor ei õpi ega tööta. Oluliseks edasisi lõimumisviise kujundavaks teguriks ongi vene noorte haridusorientatsioonid – kas õpinguid jätkatakse kõrgematel haridustasemetel või siirdutakse võimalikult kiiresti tööturule. Keskharidusega (sinikraede) puhul on tõenäolisem etniseerumise muster, samas kui kõrgem haridustase ennustab individuaalset, emantsipeeruvat kohanemist.

Teist tüüpi struktuursed „lõimed” moodustuvad **elukoha, sisserännupõlvkonna ja tööturupositsioonide** kombinatsioonis. Pole üllatav, et eestlaste ülekaaluga piirkondades on enamjaolt toimunud individuaalne ja pragmaatiline lõimumine, samas kui kollektiivsed identiteedid ja neid taastootvad praktikad on nõrgemad. Etniseerumise kaudu ühiskonnaga suhete ülesehitamiseks on soodsaim pinnas Ida-Virumaal (ligi neli korda kõrgem kui mujal Eestis), mida toidab ka suur sinikraede ja tööturult kõrvalejäänute kontsentratsioon just selles piirkonnas. Tallinnas on lõimumismustrite palett mitmekesine, kuid just siin võib esimese sisserännupõlvkonna järkjärgulise taandumisega ühiskondlikult aktiivsest elust ning teise-kolmanda põlvkonna ülekaalu suurenemise ning nende (eeskätt keeleoskuse ning eestikeelse meedia jälgimises väljenduva) eestistumisega arenguhoogu juurde saada ka kriitiline, institutsioone mitteusaldav ning mitteformaalset poliitilist osalust praktiseeriv rühm, kes analüüsis III klastrisse koondus. Vaatamata teatavale ühisosale on lõimumispoliitika ideoloogilised väljakutsed Ida-Virumaal ja Tallinnas võrdlemisi erinevad ning seda peaks arvestama ka lõimumispoliitika ja seda toitvad valdkondlikud kavad. Lõimumispoliitikat tehakse *de facto* kohapeal.

Universaalsetest lõimumist mõjutavatest teguritest on **keeleõpe** lõimumismustrite kujunemises endiselt oluline. Just etniseerumise muster on väga tugevasti seotud eesti keele mitteoskamisega. Paraku on vastav sihtrühm enamasti formaalharidussüsteemi mõjuväljast väljas, sestap mitteformaalne keeleõpe ja kontaktide arendamine eestlastega, mis Ida-Virumaal on saavutatav eeskätt suurema liikuvuse kaudu, võiks pinget (riigi kehtestatud) reeglite ja (isiklike) ressursside vahel veidi leevendada. Analüüs viitas ka asjaolule, mida pole seni ehk piisavalt selgelt välja öeldud – nimelt tugevale seosele kriitilise aktivismi mustri ja **eestikeelse meedia** jälgimise vahel.

Tänuavaldus

Analüüsi valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (kultuuriteooria tippkeskus) ning haridusja teadusministeerium institutsionaalse uurimistoetuse (IUT 20-38) kaudu.

Autorid tänavad Marju Lauristini, kelle algsed analüüsitulemused meid edasi uurima innustasid.

Kasutatud kirjandus

Castells, M. (1997). The Information Age: Economy, Society, and Culture. The Power of Identity. Oxford: Blackwell.

Dalton, R. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. – Political Studies, vol 56, pp 76–98.

Entzinger, H., Biezeveld, R. (2003). Benchmarking in immigrant integration. Report written for the European Commission. Rotterdam.

Faist, T. (1994). Immigration, integration, and the ethnicization of politics: A review of German literature. – European Journal of Political Research, vol 25, no 4, pp 439–459.

Giddens, A. (1984). The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press.

Haddad, Y. Y., Balz, M. (2006). The October Riots in France: A failed immigration policy or the empire strikes back? – International Migration, vol 44, no 2.

Holst, F. (2012). Ethnicization and Identity Construction in Malaysia. Abingdon: Routledge.

Kosmarskaja, N. (2002). Russkie diasporõ: Polititcheskije mifologii i realii massovogo soznanija. Diasporas – Diaspori, vol 4, no 2, pp 110–154.

Kruusvall, J. (2013). Lõimdimensioonid ja lõimklastrid. Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu lühikokkuvõte ja poliitikasoovitused. Tallinn: TLÜ RASI, lk 8–13.

Laitin, D. (1998). Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lauristin, M. (2012). Lõimumisprotsessi tulemuslikkus ja sihtrühmad: klasteranalüüs. – M. Lauristin, E. Kaal,

L. Kirss, T. Kriger, A. Masso, K. Nurmela, K. Seppel, T. Tammaru, M. Uus, P. Vihalemm, T. Vihalemm (toim). Integratsiooni Monitooring 2011. – http://www.kul.ee/sites/default/files/intmon_2011_pt_7.pdf

Leppik, M., Vihalemm, T. (ilmumas). The paradox of national language acquisition: Russian-speakers' labour market positions in Estonia. On Integrating Immigrants in Germany (2006). – Population & Development Review, vol 32, no 3.

Marshall, T. H. (1964). Class, Citizenship, and Social Development: Essays. Garden City, N.Y., Doubleday.

Melvin, N. (1995). Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity London. The Royal Institute of International Affairs.

Niessen, J., Schibel, Y. (2004). Handbook on Integration for Policymakers and Practitioners. Brussels: European Communities.

Nimmerfeldt, G. (2011). Identificational integration: Conceptualisation and operationalisation on the example of second generation Russians in Estonia. Dissertations on social sciences. Tallinn University. – http://e-ait.tlulib.ee/67/

Vihalemm, T. (2012). Keelepraktikad, kollektiivne identiteet ja mälu. – M. Lauristin, E. Kaal, L. Kirss, T. Kriger,

A. Masso, K. Nurmela, K. Seppel, T. Tammaru, M. Uus, P. Vihalemm, T. Vihalemm (toim). Integratsiooni Monitooring 2011. – http://www.kul.ee/sites/default/files/intmon_2011_pt_4.pdf

Stoliarov. M. (2003). Federalism and the Dictatorship of Power in Russia. London & NY: Routledge.

Vihalemm, T. (2007). Crystallizing and emancipating identities in post-communist Estonia. – Nationalities Papers, vol 35, no 3.

Vihalemm, T. (2002). On the Perspectives of Identity Formation among Estonian Russians. – M. Lauristin,

M. Heidmets (eds). The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, pp 219–223

Lisa 1. Agentsuse tüübi ja etnokultuurilise orientatsiooni indeksite moodustajatunnused

Institutsionaalselt ja struktuurselt toetatud agentsus	Rohujuuretasandi kodanikuaktiivsus, mitteinstitutsionaalne agentsus
Eesti kodakondsus.	*Osalemine alternatiivsetes poliitilistes tegevustes.*
Aktiivne osalemine valimistel. Kindla erakonnaeelistuse olemasolu (vastand: „ei oska öelda”).	On viimastel aastatel tegelenud vabatahtliku tööga.
Institutsioonide usaldamine. Haridusse investeerimise oluliseks pidamine kõigil haridustasanditel. Stabiilne tööelu (majanduskriis ei mõjutanud isiklikku tööelu).	Poliitikateemalise väitluse eelistamine filmile („Kui ühes telekanalis toimub vaidlus Eesti venekeelsete koolide olukorra ja tuleviku üle ning teisel kanalil film tuntud näitlejate osavõtul, siis kumba Te eelistate?”).
Osalemine täienduskoolitustel, erialase enesetäienduse oluliseks pidamine.	*Aktiivne osalemine kodanikuühendustes. Osalemine suurtel avalikel üritustel (laadad, festivalid, spordiüritused, talgud). Huvi riigisisese poliitika vastu.*
Liikmesus kodanikuühendustes.	*Nõustumine: „Asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest“.*
Eestistumine	**Etnokultuuriline identiteet**
Tolerantsus erinevate kultuuride suhtes (nõustumine väitega: „Erinevate kultuuride kokkupuude rikastab Eesti ühiskonda”).	Tugev etniline identiteet.** Etnokultuuriliste ühenduste olulisus (sh toetus, kaasalöömine).
Kahe või enama võõrkeele (mõningane) oskamine.	Religiooni olulisus.
Eestlastest tuttavate olemasolu. *Eesti keele kasutamine suhtlemisel eestlastega.*	Vene rahvakalendri ja rahvuslike pühade tähistamine.
Kokkupuude eestlastega eri sfäärides. Eesti ja vene keele vahelduv kasutamine suhtluses eestlastega.*	Venekeelse TV programmi Eestis vajalikuks pidamine.
	Venekeelse keskhariduse säilitamise poolt esitatud erinevate argumentide seas on väga oluline argument hariduse kui identiteedi säilitaja kohta.

Eelistab kõrgharidust omada võõrkeeles. Valmisolek töötada paljurahvuselises ettevõttes.

Märkus: Kursiivis tunnused, mis on ühtlasi ka lõimklastrite moodustajatunnused

* Eesti keele piisava oskuse korral on eesti ja vene keele vahelduv kasutamine vestluses seotud mitmikidentiteediga ning ühe keele hoidmine vestluses eestlastega seondub tugeva etnokultuurilise monoidentiteediga (Vihalemm 1999)

** See koondtunnus moodustati mitmetest üksiktunnustest: nõustumine väitega „minu rahvuslik kuuluvus on oluline osa minust" (alternatiivne väide „minul tänapäeva inimesena ei ole tingimata vaja end määratleda mõne rahvuse liikmena") ning kui tugevasti tunti end olevat seotud omaenda rahvusrühmaga erinevate ühendavate tunnuste (keele, ajalugu, traditsioonid jne) kaudu (lähemalt vt Vihalemm 2012)

Lisa 2. Klastrite üldiseloomustus (%)

Vastajate osakaal, 100% = kogu vastav lõimklaster		**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Sugu	mees	39	37	49	50	49
	naine	61	63	51	50	51
Vanus	15–29	27	18	38	19	20
	30–55	54	42	50	42	41
	56–74	20	41	12	40	39
Sisserännupõlvkond	esimene	48	45	26	72	68
	teine	19	20	51	17	17
	kolmas	33	35	23	11	15
Sotsiaalne staatus	valgekraed	40	25	41	17	20
	sinikraed + teenindajad	20	25	21	27	25
	õppurid	14	5	12	3	10
	mittetöötavad (sh pensionärid)	26	45	26	52	45
Elukoht	Tallinn	39	45	69	33	43
	Ida-Viru linnad	11	42	9	55	27
	muu Eesti	49	12	21	12	30
Haridus	kuni põhiharidus	10	8	13	14	27
	keskharidus	60	63	66	78	61
	kõrgharidus	30	29	20	8	12
Eesti keele oskus	üldse ei oska	0	11	7	34	22
	saan veidi aru, aga ei räägi	1	22	12	34	24
	saan aru ja veidi räägin	14	40	43	25	34
	saan aru, räägin ja kirjutan	46	23	24	6	15
	valdan vabalt	39	3	13	0	5

Kodakondsus	Eesti	82	96	59	17	29
	määratlemata	9	2	23	41	38
	Vene vms riik	9	2	17	42	33
Religioossus	jah	52	63	40	63	52
	ei	48	38	60	37	48
Etno-kultuurilise identiteedi tugevus	nõrk	39	28	63	1	86
	mõõdukas	40	35	22	43	14
	tugev	21	37	15	56	0
Eestikeelse meedia olulisus	väheoluline	5	51	7	50	50
	keskmiselt oluline	24	40	29	41	29
	väga oluline	70	9	64	9	22
Venemaa meedia olulisus	väheoluline	29	36	15	16	56
	keskmiselt oluline	37	36	57	51	32
	väga oluline	34	28	28	32	12
Eesti tuttavate olemasolu	üldse mitte või vähe	15	51	27	56	44
	mõned	16	23	40	22	28
	palju	69	26	34	22	28
Eluga rahulolu	rahul	67	43	51	39	51
	ei ole rahul	33	57	49	61	49

Lisa 3. Tõenäosus kuuluda erinevatesse lõimklastritesse (binaarne logistiline regressioon): demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tunnused, riigispetsiifiline kapital

	I		II		III		IV		V
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Sugu (ref. naine)		0,84		0,77		1,13		1,12		1,09
Vanusrühm (ref. 56–74a)										
15–29-aastased		0,90	**	0,40	***	2,88	**	2,34		0,62
30–55-aastased		1,44	*	0,56	**	2,23		0,96		0,93
Põlvkond (ref. kolmas)										
Esimene põlvkond		1,09		0,76	**	0,43		1,51		1,19
Teine põlvkond	*	0,59		0,60	***	2,36		0,91		0,81
Elukoht (ref. muu Eesti)										
Tallinn	***	0,36	***	2,65	***	2,33		1,47	**	0,63
Ida-Virumaa linnad	***	0,27	***	5,60	***	0,29	***	4,73	***	0,43
Sotsiaalne staatus (ref. mittetöötav)										
Valgekraed		1,04		0,56	*	1,85		0,89		0,99

Sinikraed ja teenindajad		*1,91		1,07		0,96		*0,62		1,08
Õppurid	***	3,27	**	0,28		1,09	***	0,22	**	2,90
Haridus (ref. kõrgharidus)										
Kuni põhiharidus	***	0,25		0,50		1,08		1,04	***	2,88
Kesk(eri) haridus		0,74	*	0,55		1,44		*1,81		0,99
Eesti keele oskus (ref. valdan vabalt)										
Üldse ei oska		0,00	***	8,50		1,24	***	25,59	**	3,22
Saan veidi aru, aga ei räägi	***	0,01	***	13,29		1,03	***	37,68	**	2,58
Saan aru ja veidi räägin	***	0,06	***	13,43		1,83	**	13,08	***	3,42
Saan aru, räägin ja kirjutan	***	0,28	***	6,08		1,09		6,63		1,68
Kodakondsus (ref. Vene vms riik)										
Eesti	*	1,92	***	61,04		0,84	***	0,16	***	0,38
määratlemata		0,83		0,90		0,90		0,96		1,17

Märkus: 1 – kuulub vastavasse klastrisse, 0 – ei kuulu klastrisse; *p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01

Lisa 4. Tõenäosus kuuluda erinevatesse lõimklastritesse (binaarne logistiline regressioon): meediakasutus, identiteet, religioossus, suhtlusvõrgustik, eluga rahulolu võrdluses riigispetsiifilise kapitaliga

	I		II		III		IV		V
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Religioossus (ref. ei ole)		0,83		1,52	*	0,58		0,74		0,96
Etnokultuurilise identiteedi tugevus (ref. tugev)										
Nõrk		0,91	***	0,34	***	3,21	***	0,00	***	7261,82
Mõõdukas		1,85		0,81		1,26	***	0,26	**	204,35
Eestikeelse meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline	***	0,07	***	15,24	***	0,04	***	14,14	***	36,35
Keskmiselt oluline	***	0,22	***	7,09	***	0,15	***	18,96	***	21,01
Eesti venekeelse meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline		0,76	*	0,46		0,79		2,12		1,39
Keskmiselt oluline		0,79	**	0,42		1,03		1,56		1,70
Venemaa meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline		0,72		1,35		0,68	***	0,08	***	9,99

Keskmiselt oluline	**	0,44		1,02	*	1,81		0,51	**	2,68
Eestlastest tuttavad (ref. palju)										
Üldse mitte või vähe	***	0,16		1,72		1,24	***	2,91		1,15
Mõned	***	0,19		1,15	***	3,50		1,40		1,87
Rahulolu eluga (ref. rahul)										
Üldse mitte rahul		0,69		1,32		0,32		1,59		1,09
Mitte eriti rahul		1,03		1,45		1,12		0,91	*	0,54
Eesti keele oskus (ref. valdan vabalt)										
Üldse ei oska		0,00	***	24,71		2,10	***	25,89		1,73
Saan veidi aru, aga ei räägi	***	0,01	***	28,63		1,44	***	27,77		1,88
Saan aru ja veidi räägin	***	0,05	***	38,80	*	2,71	*	8,78		1,78
Saan aru, räägin ja kirjutan	***	0,27	***	20,58		1,39		4,05		0,51
Kodakondus (ref. Vene vms riik)										
Eesti		1,77	***	72,21		1,31	***	0,04	***	0,07
määratlemata		0,41		0,30		1,93		1,22		0,96

Märkus: 1 – kuulub vastavasse klastrisse, 0 – ei kuulu klastrisse; *p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01